

РОЗДІЛ 1. ЗАГАЛЬНА ПЕДАГОГІКА ТА ІСТОРІЯ ПЕДАГОГІКИ

РОЗВИТОК ГЕНДЕРНОЇ КУЛЬТУРИ СТУДЕНТСТВА У ЗАКЛАДАХ ВИЩОЇ ОСВІТИ УКРАЇНИ У 60 РОКИ – НА ПОЧАТКУ 90-Х РОКІВ ХХ СТОЛІТТЯ: СУСПІЛЬНО-ІСТОРИЧНИЙ КОНТЕКСТ

DEVELOPMENT OF THE STUDENT GENDER CULTURE IN HIGHER EDUCATION INSTITUTIONS OF UKRAINE IN THE 1960S - EARLY 1990S OF THE 20TH CENTURY: SOCIO-HISTORICAL CONTEXT

В статті проаналізовано становлення теорії та практики розвитку гендерної культури студентства закладів вищої освіти України в 60-ті – на початку 90-ті роки ХХ століття у суспільно-історичному контексті. З'ясовано, що суспільно-історичний контекст 60-х – початку 90-х років ХХ століття визначався особливостями гендерних відносин у радянському суспільстві, насамперед – закріпленням конституційно рівноправ'ям жінок та чоловіків, яке забезпечувалося наданням жінкам рівних з чоловіками можливостей у здобутті освіти та професійної підготовки, у праці, винагороді за неї та просуванні по роботі, в суспільно-політичній і культурній діяльності. Доведено, що соціальною політикою СРСР виключно на жінку перекладалося вирішення демографічної ситуації та сімейне виховання. Це викликало «подвійне навантаження» жінки, здолати яке мала патерналістська політика підтримки материнства і дитинства. Попри проголошене рівноправ'я, жінка опинилась в уразливому становищі користувача державних преференцій, який потребує соціального захисту, що обмежувало можливість участі жінок в суспільному та політичному житті, професійному зростанні. У сфері трудових відносин та прийнятті рішень складалася вертикальна та горизонтальна гендерна сегрегація.

Зазначено, що хоча гендерні підходи, і, звичайно, гендерний дискурс увійшли в вітчизняну педагогіку лише наприкінці ХХ століття, відповідно й розвиток гендерної культури студентів як педагогічний процес в діяльності закладів вищої освіти не існував. Проте, якщо використовувати сучасну термінологію, вища школа трансливала цінності панівної гендерної культури (статевої, соціостатевої) як цілеспрямовано, так і ненавмисно, тож практика розвитку гендерної культури склалася раніше, ніж сформувалася відповідна теорія та гендерний дискурс.

Зазначено, що діяльність закладів вищої освіти сприяла розвитку гендерної культури студентства на основі статево-рольового (соціостатевого) підходу, відповідно до цінностей радянського традиціоналізму та ідеологем радянської гендерної культури (рівність чоловіків та жінок в СРСР, «працююча мати», «чоловік-захисник», захист материнства і дитинства, сімейні ролі тощо).

Ключові слова: гендерна культура, гендерний порядок, гендерні контракти, про-

фесійна сегрегація (вертикальна і горизонтальна)

The article has analyzed the formation of the theory and practice of the development of the gender culture of students of higher education institutions of Ukraine in the 1960s – the beginning of the 1990s in the socio-historical context. It has been found out that the socio-historical context of the 1960s - early 1990s of the 20th century had been determined by the peculiarities of gender relations in the Soviet society, primarily by the constitutionally established equality of women and men, which was insured by providing women with equal opportunities for education and professional training, at work and remuneration for it and promotion at work and in socio-political and cultural activities. It has been revealed the women were exclusively assigned by the social policy of the USSR to solve the demographic situation and family education. This caused a "double burden" on the women, which the paternalistic policy of supporting motherhood and childhood had to overcome. In spite of the declared equality, the women found themselves in a vulnerable position of a user of state preferences, who needed social protection, which limited the opportunities for women's participation in the social and political life, and professional growth. In the area of labor relations and decision-making, there was vertical and horizontal gender segregation.

It has been noted that although gender approaches and, of course, gender discourse entered domestic pedagogics only at the end of the 20th century, accordingly, the development of students' gender culture as a pedagogical process in the activities of higher education institutions did not exist. However, using modern terminology, the higher school transmitted the values of the dominant gender culture (sexual, socio-gender) both purposefully and unintentionally, so the practice of developing gender culture had taken its shape before the corresponding theory and gender discourse was formed.

It has been found out that the activities of higher education institutions contributed to the development of the gender culture of students based on gender-role (socio-gender) approaches, in accordance with the values of Soviet traditionalism and the ideologemes of the Soviet gender culture (equality of men and women in the USSR, "working mother", "man-protector", protection of motherhood and childhood, family roles, etc.).

Key words: gender culture, gender order, gender contracts, professional segregation (vertical and horizontal).

УДК 378:305(477) "1960/1990"
DOI <https://doi.org/10.32782/2663-6085/2022/52.1.1>

Воровка М.І.,

докт. пед. наук,
доцент кафедри педагогіки і педагогічної майстерності Мелітопольського державного педагогічного університету імені Богдана Хмельницького (м. Запоріжжя, Україна)

Онипченко О.І.,

докт. пед. наук,
професор кафедри соціальної роботи Комунального закладу «Харківська гуманітарно-педагогічна академія» Харківської обласної ради (м. Запоріжжя, Україна)

Кожевникова А.В.,

канд. пед. наук,
ст. викладач кафедри педагогіки і педагогічної майстерності Мелітопольського державного педагогічного університету імені Богдана Хмельницького (м. Запоріжжя, Україна)

Постановка проблеми. Студентство, внаслідок високої соціальної мобільності та особливої сприйнятливості до суспільних інновацій, не лише засвоює цінності попередніх поколінь, а й активно трансформує їх відповідно до викликів часу, а тому є впливовим суб'єктом розвитку гендерної культури. Система освіти спеціально покликана забезпечити передачу та засвоєння наступними поколіннями культурного надбання людства, зокрема й у сфері гендерних відносин. Трансляція цінностей гендерної культури в освітньому процесі відбувається як педагогічно організовано, цілеспрямовано, так і опосередковано, тому практика розвитку гендерної культури має набагато тривалішу історію, ніж відповідна теорія.

Історико-педагогічна рефлексія ґенези й еволюції теорії та практики розвитку гендерної культури студентства дозволяє виявити передумови та джерела їх виникнення, визначити вплив вітчизняних наукових та освітніх традицій на становлення гендерного підходу в педагогіці та діяльності закладів освіти, визначити перешкоди, сприятливі чинники, засоби та шляхи його впровадження, а також виокремити педагогічні умови розвитку гендерної культури.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Вітчизняна соціально-гуманітарна думка з певних історичних причин розвивалася в умовах догматичних та ідеологічних обмежень, ізольовано від світових тенденцій. Проблематика, дотична до гендерної, хоча й не маркувалася у відповідних категоріях, з 60-х рр. ХХ ст. осмислювалася вітчизняними вченими у категоріях соціології статі та сім'ї, психології статі та статевих відмінностей, жіночої історії, статевого виховання та освіти.

Гендерна парадигма формується у вітчизняній науці з 90-х рр. ХХ ст. Формування гендерної культури як мета гендерного виховання та завдання професійної підготовки розглядається в роботах О. Васильченко, О. Железняк, І. Калько, Л. Мандрик, Р. Мойсюк, Г. Петручені, П. Терзі, В. Хор'якова, С. Яшник тощо.

В історико-педагогічних дослідженнях теорія і практика розвитку гендерної культури студентства розглядалася лише побічно. Так, у дослідженні О. Петренко (2011) визначено соціокультурні, соціально-економічні й суспільно-політичні чинники, ідеологічні концепції та педагогічні детермінанти гендерних підходів на різних періодах становлення гендерної освіти і виховання в Україні протягом ХХ ст. У дисертації Т. Дороніної (2012) визначено історико-культурологічні основи гендерної теорії, розглянуто ретроспективу питань статі у вітчизняній педагогіці, досліджено передумови виникнення гендерного підходу в сучасній освітній теорії і шкільній практиці. С. Гришак (2018) присвятила дисертаційну роботу цілісному науковому аналізу теорії і практики розвитку гендерної освіти

у вищій школі пострадянських країн, визначила, зокрема, теоретичні основи інтеграції гендерних досліджень як наукового напрямку та навчальної дисципліни [3, с. 2].

Виділення невирішених раніше частин загальної проблеми. Незважаючи на охоплення вченими кола проблем теорії та практики розвитку гендерної культури студентства закладів вищої освіти України, усе ж науковцями недостатньо уваги приділено питанню суспільно-історичного контексту становлення гендерної культури студентства закладів вищої освіти України в 60-ті – на початку 90-ті роки ХХ століття.

Мета статті: проаналізувати становлення теорії та практики розвитку гендерної культури студентства закладів вищої освіти України в 60-ті – на початку 90-ті роки ХХ століття у суспільно-історичному контексті.

Виклад основного матеріалу. Ми виокремили фактори становлення теорії та практики розвитку гендерної культури студентства у наступних вимірах: суспільно-історичному, історико-науковому, історико-освітньому.

Детальніше проаналізуємо суспільно-історичний контекст ґенези та еволюції теорії та практики розвитку гендерної культури студентства закладів вищої освіти України у період, що охоплював 60-ті – 90-ті роки ХХ століття. У цьому періоді ми виокремили два етапи (60-ті – початок 80-х років та 80-ті – початок 90-х років ХХ століття).

На становлення радянського гендерного порядку впливали соціально-політичні умови країни в 60–80-х роках ХХ століття, які характеризувалися закостенілістю партійно-державного апарату; посиленням бюрократизації політичної системи; існуванням розбіжності між формальними документами й фактичною діяльністю; тенденцією до стагнації в економіці, декларативністю, жорсткістю репресій проти інакодумців; нагромадженням розбіжностей між політичною елітою й потребами суспільства.

На розвиток гендерної культури в Україні суттєво впливало те, що з перших років радянської влади впроваджувалося законодавчо та закріплювалося конституційно рівноправ'я чоловіків і жінок. У Конституції 1936 року рівність статей проголошувалася в усіх галузях господарчого, державного, культурного та суспільно-політичного життя. У тому ж 1936 році було проголошено про «остаточне вирішення жіночого питання». Головним показником вважалося залучення жінок до суспільного життя, виробничої діяльності, державного управління та доступу до освіти – все це мало продемонструвати, згідно з ідеологічними настановами партії, перемогу соціалістичної демократії, успіхи радянської політики щодо жінок.

Конституція СРСР 1977 року, у статті 34 проголосила рівність усіх перед законом, незалежно від

статі, а статтю 35 декларувала, що «жінка і чоловік мають в СРСР рівні права». У такому формулюванні, вважає О. Максимов [12], містився головний ідеал гендерного рівноправ'я – права жінок не прирівнювалися до «еталону» – прав чоловіка, а визнавалися цілком з ними рівними. Здійснення цих прав забезпечувалося наданням жінкам рівних з чоловіками можливостей у здобутті освіти та професійної підготовки, у праці, винагороді за неї та просуванні по роботі, в суспільно-політичній і культурній діяльності, а також спеціальними заходами щодо охорони праці та здоров'я жінок; створенням умов, які дають жінкам можливість поєднувати працю з материнством; правовим захистом, матеріальною й моральною підтримкою материнства та дитинства, наданням оплачуваних відпусток та інших пільг вагітним жінкам і матерям, поступовим скороченням робочого часу жінок, які мають малолітніх дітей. Попри декларації, радянська політика у жіночому питанні не забезпечила досягнення жінками та чоловіками рівних прав та можливостей – внаслідок державного регулювання гендерних відносин, вони дещо втратили патріархатність, але не стали егалітарними; правовий статус жінки залишався суперечливим.

У прийнятих в 1970 р. Основах законодавства Союзу РСР і союзних республік про працю містився розділ «Праця жінок», що визначав заходи, спрямовані на захист здоров'я жінки та підтримку материнства. Акцент на підтримці материнства й дитинства був не випадковим – на початку 60-х років в СРСР затвердився ідеал малодітної сім'ї. В Україні середня очікувана кількість дітей зменшилася з 3,10 для шлюбної когорти 1930 року до 1,72 для когорти 1970–1972 року, при чому, з підвищенням освітнього рівня жінки народжуваність зменшувалася [10, с. 59–61]. Запроваджено так званий «податок на бездітність», яким обкладалися бездітні громадяни – самотні та сімейні чоловіки, віком 20–50 років і заміжні жінки віком 20–45 років [16]. Суттєво, що відповідальність про збереження сім'ї покладалася на жінку. Сімейні та батьківські обов'язки чоловіка навіть не згадуються, тоді як права окреслюються єдиним реченням в Основному Законі «подружжя є повністю рівноправним у сімейних відносинах». Водночас, оскільки праця розглядалася Конституцією не лише як право, а й як «обов'язок та справа честі» радянського громадянина, задля створення умов для поєднання жінкою професійної, сімейної та репродуктивної функцій уряд вдавався до заходів регламентування через розгорнуту систему законодавчих пільг, компенсацій, заохочень і заборон.

Такий підхід наскрізно проходив через усі партійні з'їзди, визначаючи орієнтири соціальної політики п'ятирічок. Так, директиви ХХІУ з'їзду КПРС (1971) передбачали з метою створення кращих умов для виховання підростаючого покоління

збільшення матеріальної допомоги сім'ям, які мають дітей, розширення пільг жінкам-матерям, які працюють; запровадження допомоги на дітей з малозабезпечених сімей; збільшення тривалості сплачуваної відпустки для догляду за хворою дитиною; запровадження для працюючих жінок сплачуваної відпустки у зв'язку з вагітністю та пологами; розширення мережі дитячих установ – в тому числі дошкільних; збільшення чисельності учнів у школах і групах з продовженим днем [11, с. 285]. Подібний підхід не лише перекладав на жінку задачі виховання підростаючого покоління, збереження сім'ї, а й перетворював жіноцтво на особливу категорію громадян, які потребують державних преференцій.

Можна констатувати, що соціальна політика радянської влади, і перш за все, заходи щодо захисту материнства і дитинства, перекладала вирішення демографічної ситуації з пов'язаними з нею проблемами сімейного виховання виключно на плечі жінок – радянська ідеологія ототожнювала «правильну жіночість» з материнством, а материнство з природним призначенням жінки. Все це сприяло посиленню традиціоналістських інтерпретацій жіночої ролі, обмеженню участі жінок у публічній сфері, формуванню уявлень про пріоритет для них сімейного життя над професійним та суспільним. Визнані самими жінками, вони зумовлювали їх професійні мотиви, кар'єрні амбіції та професійні якості. Політика СРСР щодо жіночого та сімейного питання, попри егалітарні гасла радянської Конституції, мала патерналістський характер.

Більшість дослідників та дослідниць визнає, що за радянських часів відбулася радикальна модернізація гендерного порядку. Як наголошує М. Будаєва [2], радянський порядок не повністю і не скрізь зруйнував патріархатний устрій гендерних відносин, хоча й прагнув замінити його етатричним, підпорядкувавши громадян за ознакою статі виробничим і демографічним потребам держави. Зміни в культурі суспільства відбуваються досить повільно, є процесом, здебільшого самокерованим. Такими змінами неможливо керувати, але на них можна дещо впливати через різні соціальні інститути (сім'я, освіта, церква, ЗМІ тощо). З розпадом СРСР культурні трансформації відбувалися стрімко, спонтанно, що потребувало усвідомлення їх напрямку та характеру цього процесу, за необхідності здійснення певної їх регуляції. Однією з ознак культурних трансформацій в Україні є зміни культури сімейно-шлюбних і статевих відносин [4, с. 17].

Розширені сім'ї, вертикальні ієрархії за віком і статтю, горизонтальні сусідсько-родинні зв'язки, попри значну модернізацію, зберігали в багатьох радянських республіках свою значущість, і продовжують впливати і в даний час на будівництво

пострадянських національних держав. Гендерні відносини радянського періоду описуються як модернізовані або егалітарні в публічній сфері та традиційні в приватно-сімейній сфері. Зміни в культурі суспільства відбуваються досить повільно, є процесом, здебільшого самокерованим.

Кожному гендерному порядку відповідають гендерні контракти чоловіка та жінки – певні правила, права та обов'язки, що визначають розподіл праці у сферах виробництва та репродукції, взаємно-відповідальні відносини між жінками та чоловіками. Офіційним гендерним контрактом радянської жінки став контракт «працююча мати». Жінка домінувала в приватній сфері та, залучена до суспільного виробництва, робила помітний внесок до сімейного бюджету. А оскільки саме за нею були закріплені пільги та соціальна допомога сім'ї та дітям, можна твердити про зумовлену цим дискримінацію чоловіка у сфері батьківських прав, його витіснення зі сфери приватного. В таких умовах він вже не поставав єдиним годувальником сім'ї – відбувалася руйнація звичних сімейних ролей, що у філософському та соціологічному дискурсі пізньорадянського періоду визначалася як криза маскулітності та батьківства. Побічно зауважимо, що радянські гендерні контракти принципово відрізнялися від поширених в західних країнах. Замість «матері, що працює» там існував, наприклад, контракт «домогосподарки» – економічно несамотійної жінки середнього класу, що не працює. Залучення жінки до суспільного виробництва надавало пригніченню жінки завуальованого характеру, а дискримінаційним елементам – прихованого змісту.

Гендерний контракт радянського чоловіка був закладений в конституційному положенні про захист соціалістичної Вітчизни як найважливішу функцію держави та справу всього народу. Законом «Про загальний військовий обов'язок» [6], проходження військової служби у складі збройних сил розглядалося як обов'язок усіх радянських чоловіків, адже мілітаризована держава будувала свою політику з урахуванням образу ворога. Так гендерний контракт радянського чоловіка реалізувався у публічній сфері – «працівник» та «солдат».

Отже, перші у світі безпрецедентні масштабні заходи щодо забезпечення рівноправ'я статей, як найважливішої засади державної політики, які були вжиті в СРСР, мали неоднозначні наслідки для розвитку гендерних відносин у країні – з одного боку, залучення жінок до економічної діяльності, їх доступ до усіх рівнів освіти, формальна рівність політичних прав усіх громадян, незалежно від статі, стали першими кроками у напрямі забезпечення економічної незалежності жінок, їх залучення до соціального життя та громадянської діяльності, яких на той час не мала жодна інша

держава. А з іншого боку, зворотною особливістю патерналістської політики у «жіночому питанні» стало подвійне навантаження жінки як трудівниці та матері, на яку була покладена відповідальність за побут сім'ї та домашня праця. Подвійне навантаження засвідчувало фактичний розподіл оплачуваної та неоплачуваної праці жінки, ускладнювало її професійне та соціальне зростання, кар'єрну траєкторію, зумовлювало статеву диспропорцію у доходах. Тому декларовані рівні права не гарантували жінкам рівних з чоловіками можливостей у реалізації цих прав. Між тим, міф про наявну в нашому суспільстві рівність чоловіків та жінок є одним з найбільш стійких в суспільній свідомості, що заважає проникненню егалітарних ідей в гендерну культуру.

Разом із безпрецедентним залученням жінок у професійну діяльність, в освіту, їх високим рівнем професійної підготовки навіть порівняно із чоловіками, в СРСР існувала гендерна професійна сегрегація та зумовлена нею нерівність в оплаті та в інших професійних характеристиках праці.

Існували певні галузі суспільної праці, що залишалися практично недоступними жінками – насамперед сфера державного управління. Представленість жінок у сфері політичного життя радянського суспільства зменшувалася, досягала нульового значення в політбюро й секретаріаті ЦК партії [1, с. 96]. Ця тенденція виявлялася у будь-якій сфері управління. Серед учених в штаті Академії наук СРСР на початок 1966 року жінки складали 51% молодших наукових співробітників, 23% – старших наукових співробітників, 9% – академіків і професорів [15, с. 709–710]. У сфері освіти на початок 1986–1987 років кількість жінок серед вчителів, і керівників шкіл, зокрема, сягала 74%, серед директорів початкових шкіл – 87%, серед директорів неповних середніх шкіл – 43 %, повних середніх шкіл – 39% [14, с. 465]. Усього у сфері освіти кількість жінок складала лише п'яту частину кількості керівників закладів освіти усіх рівнів [там само, с. 22–23]. За 73 роки радянської влади в УРСР з 21 міністрів освіти була лише одна жінка – А. Бондар, яка очолювала Міністерство з 1962 до 1967 рр.

Подібний нерівномірний розподіл за посадовою ієрархією, внаслідок чого чоловіки займають вищі статусні посади, ніж жінки, називають вертикальною гендерною сегрегацією.

Було б перебільшенням вбачати причини професійної сегрегації – як горизонтальної, так і вертикальної – у прямій дискримінації жінок, адже вона була заборонена конституцією та трудовим законодавством. Гендерна професійна сегрегація зумовлена взаємовпливом соціально-культурних та політично-економічних причин. До перших можна віднести панівні у суспільстві стереотипи про жіночі та чоловічі професії, материнське

покликання, орієнтацію жінок на сімейні цінності, потреби у самореалізації жінок та чоловіків тощо. Друга група причин була представлена з одного боку економічними потребами держави у жіночій праці, високим рівнем освіти жінок, їх конкурентоспроможністю у професійній сфері, зменшенням розміру сімей, а з іншого – зростанням кількості неповних сімей, кризою батьківства, і, звичайно, покладений патерналістською політикою держави на жінку обов'язок поєднувати материнство з працею та заходи щодо створення «оптимальних умов» виконання такого обов'язку, зокрема, шляхом надання жінкам легких робіт тощо.

Науковці [2; 17] підкреслюють, що ідея рівності статей не стала органічною частиною ні культури суспільства, ні прав людини, ні реальної державної політики. Оскільки можливості та бар'єри реалізації радянських чоловіків і жінок значною мірою визначалися державою, яка законодавчо закріпляла гендерні норми та створювала ідеологічний апарат контролю над гендерними відносинами, гендерний порядок в СРСР мав етакратичний характер. Оскільки рішення про вибір сфери діяльності приймається з урахуванням очікуваних результатів, то подвійна суспільна функція жінки «коригує» їх вибір в напрямі, відмінному від ситуації, яка мала б місце за інших рівних умов. При цьому мова йде не лише про суспільний устрій, панівні традиції та уявлення про чоловічі / жіночі заняття. Існування гендерної сегрегації за сферами зайнятості має інституційну основу та є наслідком того, що патріархатні погляди на місце і роль жінки в суспільному виробництві за радянських часів були закріплені в трудовому законодавстві та постійно відтворювалися через моделі поведінки, які призводили до сегрегації у сфері найму та в кар'єрі. В умовах конституційно проголошеного рівноправ'я чоловіків та жінок, вона поширювалася на сфери політичних відносин і володарювання засобами, тоді як в шлюбно-сімейних та трудових відносинах, внаслідок державної політики СРСР, відбувалась гендерна диференціація радянського суспільства.

Важливою особливістю радянської гендерної системи було поєднання егалітарної ідеології та політики вирішення жіночого питання, квазіегалітарної практики й традиційних гендерних стереотипів, що реалізувалися у сфері сім'ї, побуту та інтимних стосунків [8, с. 9]. Ця особливість, що відбивалася у гендерній культурі суспільства, відтворювалася у процесі гендерної соціалізації та впливала на формування гендерної культури студентської молоді.

В середині 80-х років загальна криза радянської системи призвела владу до усвідомлення необхідності докорінних реформ, перш за все, у сфері економіки. Перетворення в суспільно-політичному житті країни супроводжувалися посиленням уваги до «жіночих» проблем, адже жінки

в Радянському Союзі представляли реальну й вагомую частку робочої сили. На ХХУІІ з'їзді КПРС цій проблемі було приділено достатньо уваги, причому як і раніше, вона розглядалася у контексті становлення соціалістичної сім'ї, виховання дітей та поєднання сімейних обов'язків жінки із трудовою та суспільною діяльністю. Для цього передбачалося вдосконалення правових норм задля підвищення відповідальності громадян у сімейному житті, та організація практичної роботи щодо зміцнення сім'ї та її засад; широко вшановувати трудові династії, підтримувати фамільні традиції, виховувати молодь на досвіді старших поколінь. Передумова вирішення багатьох проблем сім'ї – створення таких умов праці та побуту жінок, які дозволяли б успішно поєднувати материнство з активною участю у трудовій та суспільній діяльності. На з'їзді була висловлена пропозиція відродити ради жінок у трудових колективах, та підпорядкувати їх Комітету радянських жінок, активніше висувати жінок на керівну роботу. Але принципово виявилася теза, проголошена у політичній доповіді ЦК КПРС М. Горбачовим: «формування сім'ї – непросте справа. ... Особливої турботи потребують молоді сім'ї. До сімейного життя молодь необхідно готувати» [13, с. 51].

У відповідь на широку публічну критику не лише політичної, а й сімейної ідеології радянської держави, що розгорнулася у період Перебудови, М. Горбачов (1988) зазначив, що радянська «жінка отримала всі можливості для отримання освіти, службової кар'єри, участі у громадській та політичній діяльності. Але в низці наших трудових буднів ми як би випустили з уваги специфічні права і потреби жінки, пов'язані з її роллю матері, господині сім'ї, її незамінною функцією по вихованню дітей. У жінки ... просто не стало вистачати часу на самі життєві справи ... І тому зараз у нас гостро і пристрасно обговорюється у пресі, в громадських організаціях, та й всюди – на роботі і вдома – питання про те, як в повній мірі повернути жінці її істинно жіноче призначення». Чимало проблем в поведінці молоді в питаннях суспільної моралі є наслідком послаблення сімейних уз, девальвації сімейного обов'язку. «Оздоровлення сім'ї, підвищення її ролі в житті і розвитку суспільства для нас зараз найактуальніша проблема» [5, с. 117–118]. Як наслідок, наприкінці 80-х – початку 90-х рр. ХХ ст. розпочалося відродження паріархатних ідеалів у культурі та суспільній практиці. В пресі та соціологічній публіцистиці підносилося питання про перевантаження жінки, необхідність надання їй можливості вибору між кар'єрою та сім'єю, про кризу маскуліності, недоліки материнського виховання тощо.

Так, за свідченням О. Ісупової [9], у 1989-1990 роках відпустка по догляду за важко хворою дитиною на 18 місяців зі збереженням

повної оплати, відпустка з оплатою в розмірі 20% середнього заробітку на період між закінченням відпустки в зв'язку з материнством і до віку, коли дитині виповниться 18 місяців, і неоплачувана відпустка зі збереженням робочого місця на період життя дитини від 18 місяців до 3-х років були поширені на батьків, бабусь і дідусів і навіть більш віддалених родичів, якщо хтось із них ставав основною особою, що здійснює турботу про дитину, незважаючи на наявність матері в сім'ї.

Висновок. Тобто, разом із заходами, спрямованими на посилення соціальної допомоги жінці-матері, що відповідали загальній тенденції радянської політики підтримки материнства і дитинства, наприкінці 80-х років були вжиті заходи, що адресувалися родині в цілому, що відображало прогресивну світову тенденцію, що почала формуватися у демографічній політиці країн Західної Європи. У цей період в передовій суспільній думці лунали заклики захистити особистість від традиційного сприйняття соціальних ролей, закріпленого в культурних і юридичних нормах.

Отже, діяльність закладів вищої освіти сприяла розвитку гендерної культури студентства на основі статевої ролі (соціостатевого) підходів, відповідно до цінностей радянського традиціоналізму та ідеологем радянської гендерної культури (рівність чоловіків та жінок в СРСР, «працююча мати», «чоловік-захисник», захист материнства і дитинства, сімейні ролі тощо).

БІБЛІОГРАФІЧНИЙ СПИСОК:

1. Айвазова С.Г. Русские женщины в лабиринте равноправия: Очерки политической теории и истории. Документальные материалы. М.: РИК Русанова, 1998. 408 с.
2. Будаева М.Б. Особенности гендерных отношений в альтернативных экономических системах: автореф. дис. на соиск. учен. степ. канд. экон. наук: специальность 08.00.01: Экон. теория. СПб: 2007. 22 с.
3. Воровка М. І. Теорія і практика розвитку гендерної культури студентів вищих навчальних закладів України: (60-ті роки ХХ – початок ХХІ століття): автореф. дис. на здобуття наук. ступеня д-ра пед. наук : 13.00.01. Кропивницький, 2019. 40 с.
4. Воровка М.І. Соціальні перетворення в Україні як фактор гендерної асиметрії на ринку праці. *Інноваційна педагогіка: Причорноморський науководослідний інститут економіки та інновацій*. Одеса, 2020. Вип.29. Т.1. С. 15–18.
5. Горбачев М.С. Перестройка и новое мышление для нашей страны и всего мира. М.: Политиздат, 1988. 271. с.
6. Закон СССР «О всеобщей воинской обязанности» от 12 октября 1967 г. URL: <http://www.economics.kiev.ua/download/ZakonySSSR/data03/tex15381.htm>
7. Захарова Н.К., Посадская А.И., Римашевская Н.М. Как мы решаем женский вопрос? *Коммунист*. 1989. № 4. С. 56–65.
8. Здравомыслова Е. А., Темкина А.А. Социальная конструкция гендера и гендерная система в России. *Материалы Первой Российской летней школы по женским и гендерным исследованиям «ВАЛДАЙ-96»*. М.: МЦГИ, 1997. С. 5–13.
9. Исупова О. Чему учит опыт семейной политики? *Демоскоп Weekly*. 2017. № 739–740. URL: <http://demoscope.ru/weekly/2017/0739/tema01.php>
10. Кваша А. Я. Демографическая политика в СССР. М.: Финансы и статистика, 1981. 200 с.
11. Костяшкин Э.Г. Педагогические аспекты полового воспитания. *Советская педагогика*. 1964. № 7. С. 43–51.
12. Максимов А.А. Особенности правового положения женщин в советской России. *Вестник Международного института экономики и права*. 2016. № 2 (23). С. 130–139.
13. Материалы XXVII съезда Коммунистической партии Советского Союза. М.: Политиздат, 1986. 352 с.
14. Народное образование и культура в СССР. *Статистический сборник / Госкомстат СССР*. М.: Финансы и статистика, 1989. – 432 с.
15. Народное хозяйство СССР в 1965 г.: *Статистический ежегодник / Центральное статистическое управление при Совете Министров СССР*. М.: Статистика, 1966. 910 с.
16. О налоге на холостяков, одиноких и бездетных граждан СССР. Указ Президиума Верховного Совета СССР от 21 ноября 1941г. URL: <http://listmat.info/node/24347>
17. Янковський С.В. Аналітичні моделі політики гендерної рівності. *Культура і сучасність. Альманах*. 2011. № 5. С. 50 – 55.